

הארות לירושלמי ברכות

מבוא

"כל האומר שמועה משום אומרה שפתיו דוכבות בקבר" (ירושלמי ברכות פ"ב ו"א). כעבור יותר מתשע שנים מפטירתו של הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, אנו ביאים את הארותיו לירושלמי, מסכת ברכות, פ"א. (מפאת רבוי החומר שעל כל מסכת, ניתנות כאן רק הערות על פ"א), וכדי שלא יהיו הדברים מונחים כאבן זאין לה הופכין כמעט, מפני עומק המושג — לשונו הקשה של הירושלמי, וקוצר משיגים — שכרובם אינם לומדים את הירושלמי כסדר — השתדלנו "לעשות זנים לתורה" (קהלת יב, ט ברש"י) ולהקל את הלמוד בדבריו.

ההארות נכתבו בצידי הדפים של הירושלמי מסכת ברכות, בהוצאת לונץ, ירושלים, תרס"ז. זוהי הדפסה מתודשת של הירושלמי, ע"י ר' אברהם משה לונץ, סדור חדש של הדפים. הגירסא היא זו של הדפוס הראשון, ונציה רפ"ב. בצד טקסט הדפים לונץ "ציונים": חילופי גוסחאות והשוואות מכת"י, של הירושלמי, והבבלי, ומהראשונים. בצדו האחר של הטקסט מובא פירוש קצר ובהיר שחבר לונץ עצמו. ובתחתית העמ' הערות שונות: פי' מילים, מקורותיהן, והערות שונות באור הירושלמי. מדפוס זה נדפס רק סדר זרעים.

הרב צבי יהודה זצ"ל בהארותיו סימן קו מעל המלה או המילים שאותן רצה להדגיש, ולפעמים מעל המלה הראשונה והמלה האחרונה במשפט שלם שאותו רצה להדגיש. במקביל להם בצד העמוד כתב את הארתו. לעיתים מתייחסת ההארה לירושלמי עצמו, ולעיתים להסבריו של הרב לונץ.

פה לפנינו, הובאו תחלה דברי הירושלמי שאליהם מתייחסת ההארה, כשבראשם הפרק וההלכה בירושלמי ואח"כ בסוגרים הדרך לפי הדפוס המצוי (בידיו) כשהמילים שסומנו ע"י הרצי"ה מודפסות באותה אות. אחריהם באותיות שונות מובאת הארתו של הרצי"ה. להקלת העיון, הוכנסו ביאורים קצרים בתוך דברי הירושלמי. הביאורים — ע"פ הרב לונץ או מפרשים אחרים, כולם בתוך סוגרים רגילות. (עגולות. מה שבתוך סוגריים מרובעות הם מדבריו של הרצי"ה זצ"ל). כל הביאורים הם לפענ"ד בלבד. סימוני העמודים בתוך דברי הרצי"ה לא שונו, ובסוגריים הובאו העמודים כפי שהם מופיעים בירושלמי שלנו. כל מקום שמופיע "הר"ל", הכוונה היא לרב לונץ המוציא לאור.

גם בתוך דברי הרצי"ה הכנסתי לעיתים ביאורים — כולם בתוך סוגריים עגולות. כל הביאורים הם לפענ"ד מתוך ידיעת עומק דבריו, ולכן נמנעתי לעיתים מלנסות

ולבאר את דבריו. ויהי רצון שבצאת הדברים לרשות הרבים יתבררו ויתלכנו, ויהיו שפתיו דובבות. שמעון זוננפלד.

פרק א' הלכה א' (דף ב).

כמה כוכבים יצאו ויהא לילה? ר' פנחס בשם ר' אבא בר פפא: כוכב אחד ודאי יום, שנים ספק לילה, שלשה ודאי לילה... ר' יוסי בר' בון בעי: אין (אם) תימר שנים ספק, ראה שני כוכבים בערב שבת והתרו בו ועשה מלאכה, ראה שני כוכבים במוצאי שבת והתרו בו ועשה מלאכה (מה יהיה הדין?), מה נפשך, אם הראשונים יום הן אף האחרונים יום הן, ויהא חייב על האחרונים. אם האחרונים לילה אף הראשונים לילה ויהא חייב על הראשונים, (וחייב מיתה).

ומצד התראת ספק י"ל דההתראה מקודם היתה על הודאי שאמר שיעשה מלאכה זו בשבת ואח"כ היתה על הודאי שאמר שיעשה מלאכה זו בשבת ואח"כ הוא חייב בודאי מטעם ממנ"פ, והכא דהכה את זה וחזר והכה את זה יבמות ק"א. ע"ש רש"י ותוס', או כהא דקונם עיני בשינה היום אם אישן למחר נדריט יד:, אם נחלק בין זה להך דאיסורא ותנאה דב' ככרות דשבועות כ"ת, שבדבר של ממש יש לו לאיסור לחול בעצם וכן ההתראה אלא שצריך להתברר ולהתגלות ואיגל"מ למפרע, וכעין הא דמפלגינן בין איגל"מ פ' וגם בין תנאי לדין ברירה, וע' תוס' יבמות פ'. ד"ה נעשה, וכתובות ט"ו. ד"ה וספק [ע' הגרצ"ח — וע"פ ההגדרה הנ"ל אין סתירה בדבריהם], וע' להלן יבמות ספ"א ונזיר פ"ח ה"א, וע' כאן להלן לכשיבוא אליהו ויאמר זכה"ש מאן פליגי.

שם (ד).

המלאכים אין להן קפיצין (חוליות ברגליהם, ולכן אינם יכולים לשבת), ומה טעמא (ומה המקור)? "קרבת על חד מן קמייא" (דניאל ז, טו וכאילו כתוב) קיימיא (שתמיד עומדים).

(בירושלמי) בשבועות פ"ו ה"ה מלאכי חבלה וכו' משוט בארץ (דף לא. מלאכי חבלה אין להן קפיצין, ומה טעמא? משוט בארץ ומהתהלך בה". ומדוע הזכרו מלאכי חבלה ביחוד, ומדוע נלמדו מפסוק אחר), וי"ל התם שגם הם אין להם קפיצין ואעפ"כ וכלתו א"ע וא"א (הירושלמי שם בא להשמיע את חומרת עונשו של הנשבע לשוא, ולכן חדש ואמר שאע"פ שגם למלאכי חבלה אין קפיצין, כמו שלמדו מפסוק מיוחד להם, בכ"ז "ברם הכא ולנה בתוך ביתו, וכלתו ואת עציו ואת אבניו", שיושבים מלאכי החבלה בכיתו ומכלים אותו).

שם (ד):

רבי חייא רבא ור' שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתה

בהשכמה) וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר ר' חייא רבה לר' שמעון בן לפתא: בירבי, כך היא גאולתן של ישראל, בתחילה קימאה קימאה, כל מה שהיא זלכת היא רבה והולכת. מאי טעמא (מה המקור)? "כי אשב בחשך ה' אור לי". הרב מביא שתי אפשרויות כיצד מתפרש הפסוק בהקשר לדרשה) י"ל שהוא כמו אור הבא מיד אחרי החשך, שהוא אילה"ש דקריצתא (איילת השחר כבגמ' לעיל כמין שני קרנים של אור שמאירים ממזרח". ופרוש הפסוק הוא: "ה' אור לי" — אחרי החושך), או שבתוך החשך עצמו מתגלה האור והוא קימאה קימאה וכו' הפסוק יתפרש "כי אשב בחשך" — בתוכו "ה' אור לי".

ואתאי דרבי חנינא (דאמר לעיל משיאור המזרח עד שתנץ החמה ד' מילין) כר' יודה, דתני בשם ר' יודה: "עוביו של רקיע מהלך חמישים שנה". אדם בינוני מהלך הרבעים מיל ביום, עד שהחמה נוסרת ברקיע מהלך חמישים שנה (בוקעת דרך עובי הרקיע. כלומר משהאיר המזרח עד הנץ אדם מהלך ארבע מיל, נמצאת אומר שעוביו של רקיע אחד מעשרה ביום. שכל המשך הקיפו הוא כחמש מאות שנה, וכן מהלך אדם אז אחד מעשרה של כל מהלכו ביום. (כך הוא פירושו של הרב, לעומת פירוש הר"ל, שמתוך מהלכו של אדם לומדים על עוביו של הרקיע).

שם (ה.)

אמר רבי בון: "יהי רקיע בתוך המים" — יהי רקיע בתווך (שהרי כבר נזכרים השמים ביום הראשון, ומה חדש ביום השני, ולכן מפרש יהי וכו'). רב אמר: לחיים היו שמים ביום הראשון ובשני קרשו, (וזה כמו שהוא מפרש את הפסוק לקמן) רב אמר: "יהי רקיע יחזק הרקיע, יקרש הרקיע, יגלד הרקיע, ימתח הרקיע. אמר רבי יודה בן פזי: יעשה כמין מטלית הרקיע (כטלאי הנימתח על קרע), היך מה דאת אמר "וירקעו את פחי הזהב וגו'" (רקוע בארמית — טלאי)*.

* (ובהערות הר"ל שם כתוב: "אפשר לומר שט"ס קלה נפלה בהמלה הזאת וצ"ל מטלין (ואולי היה כתוב מטלין והמגיה שלא ידע פירושה תיקן מטלית) והוראתה מתכת כמו בשפת יון וכמו שנמצא במדרש (במד"ר פ"ז סי' ג', דברים רבה פ"ב סי' ל') השם מטלון למקום חפירת מתכות. ולפ"ז יעלה יותר יפה הדרש יהיה כעין מטלין הרקיע שהרקיע יתחזק כעין מתכת, וגם הסמך לזה מהפסוק "וירקעו את פחי הזהב").

י"ל ר"ב ורב מפרשים יהי יקבע יתקיים, בכל לפני ההקבעות וההתקיימות, ורקיע היינו שמים הנ"ל (דהיינו שהשמים שנבראו ביום הראשון קרה להם משהו ביום השני), ור"ב פ' מפרש יהי לעצם ההתהוות של הבריאה הזאת המיוחדת עכשיו בשם ובפעל של רקיע.

שם (ה):

אמר רבי לוי, כנור היה תלוי כנגד חלונותיו של דוד והיה רוח צפונית מנשבת בלילה ומנפנפת בו והיה מנגן מאיליו, הדה הוא דכתיב "והיה כנגן המנגן (ותהי עליו יד ה')", על אלישע הנביא, מלכים ב', ג' ט"ו) כנגן במנגן אין כתב כאן אלא כנגן המנגן, הכינור היה מנגן מאיליו.
(הרב מפרש מהי הראיה המובאת מפסוק זה מאלישע לדוד) שכך היא המדה בכנורם של בעלי רוח הקדש, שהוא מתנגן מאליו ע"י הרוח.

שם (ו):

(ר' שמואל בר נתמני היה בא לעבר את החדש) והוה ר' זעירא מטמר ביני קופיאי (מתחבא בין הקופות) משמענא היך הוה קרי שמע (לשמוע איך הוא קורא ק"ש שעל המיטה), והוה קרי וחזר וקרי עד דהוה שקע מיניה גו שינתייה. אולי משום שהפסיק בבשכמל"ו (בברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד) לא חשש לדמחזי כשתי רשויות (האומר... מודים מודים משתקין אותו משום דמיחזי כשתי רשויות, ברכות לג: וכן אסור לחזור על ק"ש). ע' מג"א ס"א ס"ק ז"ח (בס"ז כותב המגן אברהם בשם הש"ה שמותר בסליחות לומר שמע לפני כל י"ג מידות מפני שמפסיק הרבה בינתיים, ולא מיחזי כשתי רשויות. ובס"ח מדייק מדברי השו"ע שדוקא על מיטתו מותר לחזור ולקרוא את כל הפרשה כדי להשתקע בשינה, אבל במקום אחר אסור).

שם (ז):

מעשה שבאו בניו (של ר"ג) מבית המשתה, אמרו לו לא קרינו את שמע, אמר להן אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות (ואלו חכמים אומרים רק עד חצות ומקשה הגמ'). ורבן גמליאל פליג על רבנין ועבד עובדא כותיה (כשיטתו, והרי יחיד ורבים הלכה כרבים)?! והא ר"מ.. ר"ע... ר"ש פליג על רבנין ולא עבד עובדא כוותיה, (ואיך עשה כן ר"ג? ומביאה הגמ' את המקרים של ר"מ ר"ע ור"ש שפסקו הלכה למעשה כדעת הרבים בניגוד לדעתם העצמית).
(הרב מסביר את הצורך והחידוש בהבאת שלושת המקרים) ר"מ עשה חומרא לעצמו שלא כדעתו, ר"מ טהר גם לאחרים, ר"ש התמיר אף לענוש לעושה כדעתו, (ע"ש במקרים).

שם

(בהמשך הגמ' דלעיל מובא מקרהו של ר"ש): רשב"י עבר בשמיטתא, חמא חד מלקט ספיחי שביעית (וענשו על כך, למרות שהוא עצמו התיר. כך היא גירסת הר"ל עפ"י כת"י. ובדפוס ויניציה הגירסא: רשב"י עבד עובדא בשמיטתא).
(הרב מביא את גירסת המדרש בראשית רבה הדומה לגירסת הר"ל) ב"ר פע"ט עבר בהרא בקעתא דבית נטופה,

שם

(בהמשך הגמ' דלעיל, אחרי הבאת המקרים, חוזרת הגמ' על קושייתה:) ור"ג זליג על רבנן ועבד עובדא כוותיה? ! שנייא הכא שהיא לשינון (ק"ש היא לימוד, א"כ מה יפסידו אם יקראנה אחרי חצות).

(ומה היה עם ברכות ק"ש?) וברכת אהב"ע (אהבת עולם) אולי אמרו גם בשביל השינון וכמבואר בתר"י (בתלמידי רבינו יונה, ברכות דף א' בדפי הרי"ף: "שהרי מצינו שעל קריאת פסוקים יכול לאומרה" — את ברכת אהב"ע. ע"ש באריכות), שאר הברכות אולי כיון שאמר (ר"ג לבניו) אל"ע עה"ש (אם לא עלה עמוד השחר) הרי ה"י קרוב ובפרק זה לא ה"י להם לאמרן (שאינו שייך לומר "ומביא לילה", והשכיבנו" וכו'), וכקורא שחרית אחר ד' שעות (שקורא ק"ש בלי ברכותיה, אף כאן קראו בלי ברכותיה).

שם

(חברים העוסקים בתורה) מפסיקין לקרית שמע ואין מפסיקין לתפילה. (ומדוע?) אמר רבי אחא: קרית שמע דבר תורה, תפילה אינה דבר תורה. אמר רבי בא: ק"ש מנה קבוע תפילה אין זמנה קבוע. אינה ד"ת (דבר תורה) אף אם ה"י זמ"ק (זמנה קבוע) — זמ"ק אף אם ה"י מדרבנן, (דהיינו שרבי אחא ורבי אבא חולקים זה על טעמו של זה, ולא כפירוש שם שרק מוסיף טעם אתר).

שם

ר' יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחי: כגון אנו, שעוסקין בתלמוד תורה, אפילו לקרית שמע אין אנו מפסיקין (מלמודנו)... ר' שמעון בן יוחי כדעתיה (לשיטתו), דרבי שמעון בן יוחי אמר, אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאיתיהיבת תורה לישראל הוינא מתבעי קומי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין, חד דהוה לעי באוריתא, וחד דעביד ליה כל צורכיה.

י"ל מתוך שדרש בריאה מיוחדת של פה לתורה הרי היא בהתיחדות עצמיותה בטבע הוית האדם ויסוד חיי עולם וקביעות האומנות המוחלט ואינה נפסקת לשינון שאינו תדירי במדה זו (עיין בגמ' שבהערה הבאה); ועיקר התחדשות צורת בריאת האדם במת"ת (במתן תורה) ע"י הפסקת הזוהמא או, דהוי כבריאה חדשה.

שם

טעמא דרבי שמעון בן יוחי (שאינ מפסיקין לק"ש) זה (ת"ת) שינון וזה (ק"ש) שינון, ואין מבטל שינון מפני שינון.

אמנם לעיל סוף ה"ב (דף ו:) אמר ר"ג על ק"ש שלאחר זמנה שהיא לשינון (עי' הערה שם) ומשמע דעיקרה (היינו בתוך זמנה) לאו הכי היא (ואין עניינה מצד הלימוד תורה — שינון), ורשב"י, גמי סוף ה"א (דף ו:) סבר כותי' דקורא ק"ש קודם עה"ש (עלות השחר) ויוצא בה של לילה (כדעת ר"ג, החולק על חכמים, וא"כ

גם סובר כטעמו, שבתוך זמנה אינה שינון), י"ל דהוא לישנא בעלמא ור"ל התם (בסוף ה"ב) דכיון שהיא דבר של שינון יכולים לקרותה גם אח"כ (אחר זמנה) כקורב"ת (כקורא בתורה) אף אם לא כמצות ק"ש גמורה (וא"כ גם בתוך זמנה ק"ש היא לשנון), או אולי לא סבר רשב"י כותי' בהא דעיקרה אינו שינון, וע' רי"ף ומלחמות (דף ב. בדפי הרי"ף בברכות) דרשב"י לשעת הדחק הוא דאמר.

א, ד (ח:)

חברייה בשם ר' יוחנן: דודים (קרובים) דברי סופרים לדברי תורה וחביבים כד"ת, "חכך כיין הטוב". שמעון בר ווה בשם ר' יוחנן: דודים דברי סופרים לד"ת וחביבים יותר מד"ת, "כי טובים דודיך מיינ".

(הרב מבאר את שייכותו של הפסוק לדרשה) שאמור זה לכנסת ישראל שחכה והיינו תושבע"פ דידה כיה"ט (כיין הטוב) ואולי גם שאין טוב אלא תורה כדר' יוחנן נמי (שאמר פה את השמועה וגם שם) ברכות ה' (ע"א) שנא' כי לק"ט נתל"כ ("אמר ליה ר' יוחנן... ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם") שנדרש שם ג"כ למת"ת (למתן תורה — בהמשך הגמ': "ואמר ר' זירא... הקב"ה נתן להם תורה לישראל ושמח שנא' כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו" שנתן להם התורה שידרשוה בעצמם — תושבע"פ), וכן דודיך (כי טובים דודיך מיינ) י"ל דקרי דודיך (דודיך) ל' נקבה לכנס"י (לכנסת ישראל) כרי"ש ע"ז פ"ב מ"ה (כר' ישמעאל במשניות עבודה זרה פ"ב מ"ה "אמר לו: ישמעאל אחי, היאך אתה קורא? אמר לו: כי טובים דודיך") ע' רש"י שם (ד"ה או דודיך: לשון נקבה והכי קאמרה כנסת ישראל ישקני הקב"ה מנשיקות פיהו כי כך אמר לי טובים דודיך מיינ), ואולי גם נמשך לדרי"ש דלעיל, בהבלטת הקביעות כב"ה (בהלכה ג'), שר' ישמעאל קרא ק"ש של שחרית כשהוא שוכב ולא זקוף, כדי לתת תוקף לדעת בית הלל שאמרו: "כל אדם קורין כדרכן"), ודלקמן דכולן חמורין, (בהלכה ד': תני ר' ישמעאל דברי תורה יש בהן איסור ויש בהן היתר יש בהן קולין יש בהן חמורין, אבל דברי סופרים, כולן חמורין הן).

א, ה (ט.)

בשחר מברך שתים לפניה (לפני ק"ש) ואחת לאחריה תדע לך שהוא כן, דתנינן תמן: האומר אין תפילין לעבור על ד"ת — פטור. חמש טוטפות להוסיף על דברי סופרים — חייב. ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה. ר' סימון בשם רבי שמואל בר נחמן (מבאר את הסיבה לשינוי): והגית בו יומם ולילה, שתהא הגיית היום והלילה שוין (שכן בלילה לא אמרו את פרי' ציצית ולכן הוסיפו ברכה). ר' יוסי ברבי אבין בשם ר' יהושע בן לוי (אומר טעם אחר): על שם "שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך" (ובס"ה 7 ברכות). ר' נחמן בשם ר' מני: כל המקיים שבע ביום הללתיך כאילו קיים והגית בו יומם ולילה.

לרשב"ג (ר' שמואל בר נחמן) הצטרפות ערך הברכות עם הפרשיות של תורה, לריב"ל קביעת ערך הברכות לבדן, לר"מ השואת ושקול ערכן אלו ואלו אהדדי.

שם

מפני מה קורין שתי פרשיות הללו (שמע והיה אם שמוע) בכל יום? ר' לוי ור' סימון, ר' סימון אמר מפני שכתוב בהן שכיבה וקימה, ר' לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בהן.

י"ל סמך לשיטת השאג"א (שו"ת שאגת אריה סימן א') שק"ש היא עיקרה מדר"ת ופירושה איזו פרשיות לקרוא הוא מדר"ס (מדברי סופרים) משום טעמים אלה, ועי' ר"ה ט"ז. למה תוקעין וכו' ומריעין וכו', ("אמר ר' יצחק: למה תוקעין בר"ה? למה תוקעין, רחמנא אמר תקעו! אלא למה מריעין? מריעין, רחמנא אמר זכרון תרועה! אלא למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין? כדי לערבב את השטן"). הרב מביא בכך דוגמא נוספת לשאלת סיבה שאינה מתייחסת לכלל — מקור הדין — אלא לפרטים.

שם (י:)

אמר רבי ירמיה: (אדם הכורע בשמונה עשרה) ובלבד דלא יעביד כהנין חרדונה (סוג חיה), אלא "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך". מילתא דחנן בר בא פליגא חולק, דחנן בר בא אמר... (כשאומר) ברוך אתה — שוחח, בא להזכיר את השם — זוקף.

(כפירוש הר"ל כתב שר' חנן חולק על המסופר בראש העמוד שהיו גוחנים כל התפלה. וקשה מדוע הפסיקה הגמ' בדינים אחרים בין הסיפור למחלוקת. ולכן מסביר הרב) י"ל פליגא אדר' ירמי' דבעי שישהה כל עצמותיו בכפיפות לה' ולא כחרדונה שמתנועע ומיד נזקף — ומדרחב"ב (ומדר' חנן בר בא) בעי שיוקף מיד לה'.

שם (יא.)

ואין אומרין ברכה פסוק (אין אומרים פסוק בסוף ברכה או בחתימתה). עי' ספר המצוות לענן הקראי, ברכות שלפני האכילה ושלאחריה, כולן בפסוקי מקראות, (וממנהגים כעין אלו באה הגמ' להוציא).

א, ו (יא:)

אמר רבי חנינא... דרבי זעירא מחמיר (דרכו להחמיר). הרב מביא אסמכתאות (לכך) ע"ל פ"ח ה"ב (ר' זעירא) אפי' מקצץ תורמוסין הוה נטל ידיה (שהיה מחמיר על עצמו ליטול ידים לדבר שטיבולו במשקה), ושם ה"ז (ר' זעירא היה מקריב ידיו לנר של הבדלה כדי להשתמש לאורו, אמרו לו תלמידיו: רבי) מ"א

(מה את) מחמיר עלינו (והרי אמר ר' אושעיא שאפשר לברך מרחוק), וכן ביצה פ"א ה"ט (ר' אבהו התיר לשחוק קונדיטון ביו"ט, וכששאלו ר' זעירא על דין זה אמר לו ר' אבהו שאסור) בגין דר' אבהו ידע דר' זעירא מחמר ואינון (אנשי מקומו) מחמירים בגין כן הוא עבד דכוותהון (כדי לא להקל בפני אנשים שנוהגים איסור בדבר). (עיין עוד על ר' זעירא — ר' זירא — לקמן פ"ג ה"א, פ"ד ה"א).